

Bevaringsværdige kulturmiljøer

De bevaringsværdige kulturmiljøer omfatter enkeltelementer og kulturhistoriske helheder, som er (egns)typiske og repræsentative og som desuden ofte har kompleksitet, tidsdybde, dvs. viser en udvikling, der har fundet sted og fortællerværdi.

Periodemæssigt kan historien inddeles således:

- Forhistorisk tid, stenalder – vikingetid ca. 5000 f.Kr.- 1066 e.Kr.
- Middelalderen 1066-1536.
- Storlandbruget 1536-1750.
- Landboreformerne 1750-1850.
- Landbrug, industrialisering og andelsbevægelse 1850-1920.
- Nyere tid – fra 1920 til i dag.

Inden for de enkelte perioder er der en række væsentlige temaer. I det følgende beskrives disse temaer – hvor de eksempelvis kan findes i Norddjurs Kommune, hvad der truer dem og eventuelt, hvordan kommunen vil medvirke i beskyttelsen af de udpegede kulturværdier.

Forhistorisk tid – ca. 5000 f.Kr.-1050 e.Kr.

Stenalderen omfatter jægerstenalderen (5000 f.Kr) og bondestenalderen (4200 f.Kr.-1800 f.Kr.) Enkelte kulturmiljøudpegninger er rettet mod jægerstenalderens bopladsområder. Den tidlige bondestenalder, Tragtbægerkulturen, kendes især på Djursland, hvor der er områder med en høj koncentration af storstensgrave, altså bondestenalderens monumenter af kæmpestore sten. Her findes også nogle af de fineste dysser og jættestuer. Den grubekeramiske kultur kendes primært fra Norddjursland, Anholt og den østlige del af området nord for Randers Fjord. Dolketidskulturen har været udbredt, og man finder mange spor på Norddjursland. Langhøje, befæstede anlæg, dysser og jættestuer hører til bondestenalderens mest markante kulturspor.

For bronzealderens vedkommende er det de store og markant beliggende høje, der udgør det mest iøjnefaldende kulturspor, og højene er da også den bedst repræsenterede type af udpegninger fra bronzealderen.

Udpegningen af højgrupper som kulturmiljøer skal først og fremmest sikre mod forstyrrende anlæg og byggeri i højenes umiddelbare nærhed.

De mest spektakulære fund fra førromersk jernalder i Norddjurs er moseliget fra Huldremosen. Fra den efterfølgende periode, romersk jernalder, er det ikke mindst krigsbytteofringerne i søer og moser, der påkalder sig interesse.

Mange synlige fortidsminder er som enkeltelementer beskyttet gennem Fortidsmindefredningen fra 1937. Siden er lovens definition af et fortidsminde blevet udvidet flere gange, så bl.a. agerspor, sten- og jorddiger, vejanlæg, sten og træer nu også kan være omfattet af fredning. Udpegning af fortidsminder som kulturmiljøer har primært til formål at sikre muligheden for en uforstyrret oplevelse af fortidsminderne.

Middelalderen 1050-1536

De tilknyttede temaer er primært landsbyer og landsbykirker og kirker i det åbne land.

Kirken spillede en helt dominerende rolle i middelalderen. Det kom bl.a. til udtryk i de mange klostre og landsbykirker, som opføres i denne periode. Middelalderen er også kendetegnet ved, at de fleste af vore landsbyer får deres endelige placering i perioden. Købstæderne hører ligeledes middelalderen til, men er ikke en del af det åbne land. Endelig udgør voldstederne et markant kulturhistorisk element i middelalderens kulturlandskab.

For landsbyerne gælder det, at udpegningerne kan omfatte det samlede ejerlav, bebyggelsen eller dele af bebyggelsen, typisk en ældre del med en velbevaret bygningsmasse. Kommunalbestyrelsen vil arbejde for, at der udarbejdes lokalplaner for de landsbyer, der påpeger landsbyens bevaringsværdier og sikrer, at landsbyernes overordnede struktur ikke udviskes eller sløres, og at ombygning og restaurering respekterer lokal byggeskik.

Hvad angår kirkerne, er der udpeget en særlig kirkeindsigtlinje omkring alle middelalderkirker i landsbyerne og i det åbne land.

Kirken er landsbyens vigtigste kulturhistoriske monument og som oftest et markant kendingsmærke i landskabet. Den status, som landsbykirker og kirker i det åbne land har, skal beskyttes mod iøjnefaldende udviskning og sløring.

Kirkens status i landskabet trues dels af etableringen af store tekniske anlæg som landbrugsbyggeri, vindmøller, el- og antennemaster, dels af uhensigtsmæssig beplantning såvel i form af skovrejsning, som i form af beplantning i kirkens næromgivelser. Også fejlproportionerede og uheldigt placerede servicebygninger kan skæmme en lille landsbykirke.

Retningslinjen for de udpegede kirkeindsigtsområder skal sikre, at indsigten til kirken bevares, og at anlæg og bygninger placeres og udformes, så de ikke skæmmer kirken.

I nogle tilfælde kan det være nødvendigt helt eller delvist at friholde kirkeindsigtsområderne for byggeri. Ligeledes er der typer af anlæg, der som hovedregel skal undgås i kirkeindsigtsområderne, eksempelvis vindmøller og højspændingsledninger.

I allerede lokalplanlagte områder inden for de udpegede kirkeindsigtsområder opfordres kommunerne til at tage størst muligt hensyn til kirken ved behandlingen af sager om nybyggeri. Regionplanens udpegning af kirkeindsigtsområder ændrer ikke ved eksisterende beskyttelsesbestemmelser som naturbeskyttelseslovens kirkebyggelinje (lovens § 19) og konkrete omgivelsesfredninger (de såkaldte provst Exner-fredninger).

Storlandbruget 1536-1750

De tilknyttede temaer er primært herregårdslandskabet, landbrugslandskabet, havne og veje samt vand- og vindmøller. Perioden er ikke mindst præget af en øget velstand hos adelen, der blev omsat i sammenlægning, opkøb og inddragelse af bøndergods og en heftig byggeaktivitet i det østjyske område.

Bygningen af de store hovedgårde falder i tre perioder: En tidlig periode frem til 1625, hvor de store renæssanceanlæg bygges, en periode mellem 1625 og 1725, præget af barok og rokoko og endelig en sen periode fra 1725 og fremefter, hvor klassicistiske træk dominerer i hovedgårdsbyggeriet. Udpegningen af herregårdsmiljøerne kan omfatte hovedgården med godsets bygninger og jordtilliggender og andre bygninger med tilknytning til godset som f.eks. mølle, smedie,

forvalterbolig, veje, alleer, skove og diger. Udpegningen kan også være begrænset til kun at omfatte de centrale bygningsdele.

En del ældre vejforløb stammer fra perioden, men temaet havne og veje er også knyttet til den foregående og især de efterfølgende perioder. Temaet omfatter desuden anlæg som færgelejer, milepæle, kroer og broer. Vand- og vindmøller er ligeledes et tema, der rækker over flere perioder. Nogle af de ældste vandmøller kan føres tilbage til middelalderen, mens de fleste vindmøller stammer fra perioden efter 1750.

Et vejforløb eller et vejanlæg, der er udpeget som et bevaringsværdigt kulturmiljø, bør så vidt muligt bevares i sin oprindelige tilstand, hvad angår forløb og udformning i øvrigt. Anlæg knyttet til vejen, som broer og milepæle, bør bevares i den oprindelige tilstand, hvad angår placering og udformning, og bør ikke skjules af nybyggeri eller tekniske anlæg.

Mange småveje er i de senere årtier blevet sløjfet ikke mindst som følge af sammenlægninger i landbruget. En del vejforløb forsvinder i bevoksning, fyldes op eller ødelægges af tunge arbejdsredskaber, ikke mindst i skovene. Kommunalbestyrelsen vil arbejde for at sikre bevaringsværdige vejforløb mod sløjfning og tung trafik.

Hvad angår møllerne vil der være tale om ældre vandmøleanlæg og vindmøller fra før 1900. Det komplekse vandmøleanlæg med mølledam, kanaler, overløbsbygværk, møllehus, møllerbolig mv. berettiger til betegnelsen kulturmiljø og bør så vidt muligt bevares i sin helhed. Vandmøllerne bør ses i deres helhed og bevares så intakte som muligt. Ældre vindmøller bør friholdes for dominerende nybyggeri og tekniske anlæg som el-master og nye vindmøller.

Landboreformerne 1750-1850

De tilknyttede temaer er primært landbrugslandskabet, havne og veje samt vand- og vindmøller. Perioden er ikke mindst kendetegnet ved den totale omstrukturering af landbruget, som landboreformerne i slutningen af 1700-tallet satte i gang, og som kulminerede med udskiftningen omkring år 1800 og den efterfølgende udflytning af gårde fra landsbyen til det åbne land.

Udskiftningen betød, at landsbyfællesskabet blev opgivet til fordel for en individuel landbrugsdrift. I det åbne land markerede ikke mindst udflytningen af gårdene de nye tider, men også mange nye hegn og diger trak nye linjer i landskabet og markerede de forskellige udstykningsformer som stjerneudstykningsformer og blokudstykningsformer.

Sporene efter ældre tiders dyrkningsformer kan besværliggøre moderne landbrugsdrift. Det gælder ikke mindst hegn og diger, når marker lægges sammen. Tilgroning kan ligeledes være en trussel mod gamle landbrugsspor som fægange, græsningsarealer, og engvandingsanlæg. Sten- og jorddiger er beskyttet gennem museumsloven. Der bør kun undtagelsesvis dispenseres fra denne beskyttelse.

Landbrug, industrialisering og andelsbevægelse 1850-1920

De tilknyttede temaer er primært industrialisme og kraftanlæg, jernbanedrift og stationsbyer, andelstiden, råstofbrydning, havne og veje, det koloniserede landskab, husmandskolonierne og fiskeriet.

Mens landboreformerne især var synlige i det åbne land, gav de store reformer omkring midten af

1800-tallet sig i første omgang mest udtryk i byerne. Med grundloven fik landet en ny styreform, og med indførelsen af næringsloven af 1857 markeredes et nyt forhold mellem land og by.

Byportene blev nedlagt, og købstæderne fik plads og luft til at vokse, mens handlende, håndværkere og forskellig småindustri nu kunne slå sig ned på landet. Med den nye næringslov gjorde handel og pengeøkonomi for alvor sit indtog i det danske bondelandbrug. Selvforsyning blev langsomt opgivet og erstattet af produktion til markedet.

En anden vigtig forudsætning for udviklingen i landbruget, herunder overgangen fra vegetabilsk til animalsk produktion, var udviklingen af en bedre infrastruktur. Landbruget fik behov for at få tilført fødevarer og kunstgødning til driften og tilsvarende behov for at kunne sende let fordærvelige fødevarer som smør og kød til markederne.

Temaet industrialisme og kraftanlæg omfatter anlæg til industriel produktion, kommunikationsanlæg og anlæg til produktion og distribution af energi, herunder el-værker og transformatorhuse, kalkbrænderier, cementfabrikker, teglværker mv. Gamle industri- og kraftanlæg er først og fremmest truet af overflødiggørelse som følge af forældet og utidssvarende udformning.

Temaet jernbanedrift og stationsbyer omfatter alle spor efter jernbanedrift i det åbne land, herunder baneforløb, jernbanebroer, stationsbygninger, ledvogterhuse, vandtårne og remisser. Hvor en ny stationsby er vokset frem som et resultat af jernbanens ankomst, kan temaet også omfatte de dele af byen, som i særlig grad er repræsentative og typiske for stationsbyen og som foruden selve banebygningerne også omfatter jernbanehotellet, posthuset, apoteket mv.

Truslerne mod sporene efter den historiske jernbanedrift er især ufølsom om- og tilbygning på bygningsmassen. Temaet andelstiden omfatter primært de bygningsmæssige spor efter andelstiden, herunder andelsmejerier, brugsforeninger, højskoler, forsamlingshuse, frysehuse og de religiøse vækkelses skoler og missionshuse, der tidsmæssigt kulminerer omkring andelstiden.

Truslerne mod andelstidens bygninger og institutioner er først og fremmest funktionstømning og overflødiggørelse. Det gælder ikke mindst produktionsbygningerne, der vel næsten uden undtagelse er afviklet, mens brugsforeninger, højskoler, forsamlingshuse, og i mindre omfang missionshusene, stadig er i funktion.

Temaet råstofbrydning omfatter anlæg til råstofbrydning og -forarbejdning samt udvindingsområder som kalkgrave, grusgrave, lergrave og tørvemoser. Råstofproduktionens kulturspor vil, hvad bygningsmassen angår, være udsat for de samme trusler som industri- og kraftanlæggene.

Temaet "det koloniserede landskab" angår de betydelige områder i bl.a. Kolindsund og omkring Randers Fjord, som blev indvundet og opdyrket fra 1870'erne og frem. Langstrakte diger, udstrakte markområder, snorlige kanaler og pumpehuse er de karakteristiske elementer i dette kulturlandskab.

Husmandskolonierne, som er stærkt repræsenteret på Djursland, er et snævert men vigtigt landbrugshistorisk tema, der har medført flere kulturmiljøudpegninger. Truslen mod husmandskolonierne kommer især fra ombygning og sammenlægninger, som med tiden vil udviske og sløre den "standardisering", som er husmandskoloniernes vigtigste karakteristika.

Fiskeriet som tema er primært repræsenteret ved kysternes og fjordenes fiskermiljøer.

Nyere tid – fra 1920 til i dag

De tilknyttede temaer er primært landbrugslandskabet, industrianlæg, havne og veje og fritidslandskabet.

Bevægelsen fra land til by, der især tog fart i 1950'erne, er formodentlig det mest markante udtryk for udviklingen i nyere tid. Det umiddelbare resultat af den bevægelse var fremkomsten af nye store boligområder og parcelhuskvarterer omkring byerne og væksten i nye industrikvarterer i byernes periferi. Mange landsbyer fik også del i denne udvikling, bolig-arbejdsstedspendlingen voksede, og vejnettet blev udbygget. På landet gik udviklingen mod sammenlægninger og vækst i storlandbrugene, men også opkomsten af alternative landbrugsformer som deltidslandbrug og fritidslandbrug. Etableringen af jordbrugsparcer har givet ny vækst til landsbyer i randområderne. Endelig har den økonomiske udvikling – kombineret med vores fritidskultur – medført stor stigning i antallet af sommerhuse især i kystområderne og fremvæksten af ferie- og fritidsanlæg som golfbaner og lystbådehavne.

Kirkeindsigter

Kirkerne er landsbyens vigtigste kulturhistoriske monument og oftest et markant kendingsmærke i landskabet. Stk. 4 vedr. kirkeindsigtsområder har til formål at sikre, at denne status, som landsbykirker og kirker i det åbne land har, ikke sløres eller forringes af byggeri, etablering af tekniske anlæg eller skovrejsning.